

УДК 140.8:37: 130.2

Баніт О. В.,

кандидат педагогічних наук, докторант

(Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України)

ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Проаналізовано філософські засади неперервного розвитку особистості в релігійно-філософських трактатах античних мудреців: Геракліта, Фукидіда, Геродота, Демокріта, Протагора, Сократа, Платона, Арістотеля, Епікура, Сенеки, Плутарха. Здобуття знань, формування необхідних умінь і навичок, світоглядної і моральної позиції, загальної культури, становлення людини як особистості складає основний зміст цих творів.

Ключові слова: філософія, неперервний розвиток, особистість, античні мудреці.

The philosophical principles of continuous development of the personality in religious and philosophical treatises of ancient sages have grounded: Heraclitus, Thucydides, Herodotus, Democritus, Protagoras, Socrates, Plato, Aristotle, Epicurus, Seneca and Plutarch. Gaining knowledge, formation of the necessary skills, ideological and moral position of general culture, becoming as human beings is the main content of these works.

Key words: philosophy, continuous development, personality, the ancient sages.

Проаналізовані філософські основи неперервного розвитку особистості в релігійно-філософських трактатах древніх мудреців: Геракліта, Фукидіда, Геродота, Демокріта, Протагора, Сократа, Платона, Арістотеля, Епікура, Сенеки, Плутарха. Получение знаний, формирование необходимых умений и навыков, мировоззренческой и нравственной позиции, общей культуры, становление человека как личности составляет основное содержание этих произведений.

Ключевые слова: философия, непрерывное развитие, личность, античные мудрецы.

Постановка проблеми. Актуальні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти, а саме: онтологічні, антропологічні, епістемологічні, аксіологічні, естетичні аспекти беруть свій початок у сивій давнині. Філософія стала підґрунтям усіх подальших наук про людину, яка живе в суспільстві, виконує певні соціальні ролі, реалізується (або не реалізується) в ньому як особистість. На підставі результатів аналізу літературних та наукових праць можемо стверджувати, що джерелом ідеї неперервної освіти є релігійно-філософські уявлення і вчення античних філософів про постійний розвиток та духовне вдосконалення людини протягом усього життя. Підготовка до життя – здобуття знань, формування необхідних умінь і навичок, світоглядної і моральної позиції, загальної культури тощо, тобто, становлення людини як особистості – складає основний зміст трактатів давніх філософів.

Філософські погляди, зафіксовані в трактатах Геракліта (535 – 475 р. до н.е.), Фукидіда (460 – 96 р. до н.е.), Геродота (між 490 і 480 рр. до н.е. – 425), Демокріта (460 – 370 р. до н.е.), Протагора (481 – 411 р. до н.е.), Сократа (469-399 р. до н.е.), Платона (427 – 347 р. до н.е.), Арістотеля (384 – 322 р. до н.е.), Епікура (341 – 270 р. до н.е.), Сенеки (4 р. до н.е. – 65), Плутарха (46 – 125 рр.) та інших давніх філософів напряму пов'язані з вихованням, навчанням і самовдосконаленням людини протягом усього життя. Зауважимо лише, що висловлювалися вони на відповідному категорійному рівні й у відповідності до загальносвітоглядних установок тієї доби.

Людина, як основна тема філософських роздумів, виходить на перший план, передусім, у вченні Протагора, представника школи софістів – філософів-просвітителів, яких можна назвати першими професійними практико орієнтованими вчителями з ораторського мистецтва. У своїй дидактичній діяльності вони не прагнули створити певну цілісну систему знань, а мали на меті навчити учнів використовувати отримані знання в дискусіях і полеміці. Проголошена Протагором знаменита теза "Людина є мірою всіх речей: існуючих – в тому,

що вони існують, і неіснуючих – в тому, що вони не існують" підводить до розуміння того, що все суще в цьому світі має сенс настільки, наскільки воно має сенс в людському існуванні. Тобто лише для людини воно виступає як реальне, існуюче, або, навпаки, неіснуюче, таке, що не має буття [6].

У цьому контексті доречно згадати представника іонійської школи, давньогрецького філософа Геракліта з Ефеса, який назвав історію рікою, а людину – її виток, на основі чого висловив ідеї безперервних змін та присутності взаємозв'язку: "все тече, все змінюється", "не можна двічі увійти до однієї ріки" та ін. Спираючись на його ідеї та розвиваючи алегорію історії як ріки, Фукидід і Геродот висловили два різних погляди на історичний розвиток подій. Перший – погляд Фукидіда на "ріку історії" характеризується з точки зору того, кого вона несе, тобто позиція підвладної їй людини. Другим є погляд Геродота, який розглядає цю ріку з точки зору непідвладної їй людини-володаря. Перший погляд є тлінним, тобто часовим (бо тлінне те, що підвладне часу), другий – вічним, тобто просторовим. У теперішній інтерпретації перший погляд – це погляд особистості, яка навчається впродовж життя (отримує освіту), а другий – погляд держави (суспільства), яка створює та підтримує в актуальному стані цю систему освіти. Таким чином, процес неперервної освіти, з одного боку, є характеристикою особистості, з іншого – об'єктом управління держави [1, с. 17-18].

Ці два погляди, як дві об'єктивні та невід'ємні сторони єдиного ієрархічного світоустрою, стали методологічною основою неперервної освіти в працях подальших представників античної філософії. Зокрема, у фрагментах трактатів засновника атомістичної гіпотези пояснення світу Демокріта наголошується, що становлення особистості людини залежить від її природи і виховання, яке було для філософа те ж саме, що навчання, вправи. Він писав, що ніхто не досягне ні мистецтва, ні мудрості, якщо не навчатиметься, більшість людей стають хорошими завдяки вправам, іноді молодим людям властивий розум, а старим безрозсудність, бо розуму вчить не час, а належне виховання і природа. Великого значення Демокріт надавав середовищу, зразку дорослих ("Благомисліє отця — краще повчання дітям"), словесній дії, вихованню, переконанням і доводам, привчання до праці, без якої не можна "навчатися ні листу, ні музиці, ні гімнастиці... ні здатності соромитися" [7].

Все зло і нещастя, за Демокрітом, відбуваються з людиною через відсутність необхідного знання. Звідси й висновок: усунення проблем лежить в здобутті знань. Філософія Демокріта не допускає абсолютності зла, ставлячи мудрість засобом досягнення щастя. Крім того, Демокріт розвиває загально еллінське поняття міри. Міра – це відповідність поведінки людини до її природних можливостей і здібностей. Через призму подібної міри задоволення постає вже об'єктивним благом, а не тільки суб'єктивним чуттєвим сприйняттям. Головною метою життя, за Демокрітом, є еволюція – стан душі, коли вона перебуває у спокої та рівновазі, звільнена від страхів і пристрастей. У вченні про пізнання Демокріт розрізняв чуттєве і умоглядне знання. Чуттєві сприйняття виникають внаслідок потрапляння в органи чуттів копій речей, котрі відокремлюються від них. Але чуття постачають лише темне, спотворене і несправжнє знання, оскільки свідчать про множинний світ речей, а не про дійсний світ атомів та пустоти. Останній досягається лише розумом. Перевага умоосязного знання над чуттєвим видавалася Демокріту настільки значною, що за легендою він засліпив себе променем сонця для того, щоб "темне знання" не відволікало його від розумового споглядання справжньої дійсності [7].

У центрі вчення етичного антропологізму, представником якого вважають Сократа, також знаходиться людина, яку філософ розглядає насамперед як моральну істоту. Базуючись на твердженнях Фалеса "Я знаю, що я нічого не знаю" і "Пізнай самого себе", Сократ стверджує, що: 1) навчання завершити неможливо; 2) пізнати світ людина може, тільки пізнавши себе, свою душу, вчинки, і в цьому полягає основне завдання філософії. У бесідах і дискусіях Сократ звертав основну увагу на пізнання сутності чеснот. Він вважав, що філософія збагачує людей, припускаючи, що правильні дії виходять із правильних знань, а чеснотам можна навчити. Виховання доброчесності вважав головною справою кожної людини. Для Сократа мораль зливається зі знаннями. Справжня моральність, за Сократом, – це знання того, що є благо і прекрасне і разом з тим, корисне для людини, що допомагає їй досягти блаженства і життєвого щастя. Відкидаючи космогонічну проблематику, як

абстрактну і неспівмірну з можливостями людського розуміння, головним предметом бесід Сократа були проблеми людського життя, питання про те, як треба жити. Сократ став першим публічним грецьким філософом, який проводив свої заняття на вулицях міста, заповнених найрізноманітнішим людом: торговцями, солдатами, ремісниками, аристократами та бездомними. Спосіб їх проведення, вибудований у формі питань і відповідей, відомий нині як сократівський метод. Метою цих бесід було виховати в своїх учнях філософів [9].

На думку давньогрецького філософа Платона існує надприродний світ ідей і світ чуттєвих речей. Первинним він вважав світ вічних, незмінних, самодостатніх (божественних, мудрих, досконалих) ідей-сутностей, а вторинним, похідним – чуттєвий світ, окремі предмети якого є блідими копіями відповідних ідей: прекрасні речі існують тому, що є ідея прекрасного; благо існує, оскільки є ідея блага і т. д. Світ ідей для людини як чуттєвої, тілесної істоти недоступний. Проте в ній існує безсмертна душа, розумна і вища частина якої причетна до світу ідей. Будучи обтяженою нерозумною частиною, яка, поєднуючись із тілом, стає рабом, душа забуває про своє колишнє існування у світі ідей. Тому пізнання є нагадуванням того, що закладено в людині. Тобто людина розвиває одвічно притаманні своїй душі потенції, якості, а виховання лише оформляє, розкриває їх.

Самовдосконалення особистості залежить від виконання нею обов'язку: людина стає моральною, долаючи межі індивідуального буття, наповнюючи його суспільним змістом. Найважливішою, за Платоном, у світі ідей є ідея блага як передумова всього правильного і прекрасного. В античному світі благо тлумачили як мету, спрямовану на досягнення щастя людини. Таких поглядів дотримувався й Платон, вважаючи, що людина повинна прагнути до світу ідей, де стають можливими справжнє благо і щастя. Благо він трактував як те, заради чого людина живе і працює, як мету прагнень, "найдосконаліше", красу, співмірність, істину. Відповідно до структури своєї душі людина може долучитися до блага або через розуміння, або через утіху, або через синтез уміння і втіхи. Платон вважав, що ідею загального блага необхідно зробити другою природою кожного окремого представника панівної верстви, а для цього потрібно поставити його від самого народження в такі умови, за яких жодний приватний інтерес не зможе відволікати його від ідеї загального блага. Завдання державного ладу – забезпечити в державі панування загального блага: "спільність радості і горя". [4; 10, с. 300-303].

Арістотель узагальнив досягнення етичної думки своїх попередників, зокрема Демокріта, Сократа, Платона й софістів, запозичив і розвинув деякі з їхніх ідей. Погляди Арістотеля зумовили орієнтацію на загальне: істину, право, мораль. Арістотель першим виділив етику, як науку, що вивчає сферу людських стосунків, поведінку індивіда як розумної і суспільної тварини, визначив її місце в системі інших наук (між психологією – наукою про індивіда, його душу і політикою – вченням про державу). У своїх студіях з етики Арістотель прагнув з'ясувати предмет цієї науки, природу щастя, сутність і види блага, здатність людини досягти його. Розглядаючи щастя як діяльність душі і вчинки за участю здорового глузду, Арістотель вважав призначенням людини діяльність упродовж усього життя, оскільки "...один день чи короткий час ще не роблять людину щасливою або блаженною". Зі щастям як найвищим благом пов'язані, за переконанням Арістотеля, моральні якості (чесноти) людини. Характеризуючи ці чесноти, одні він називав мислительними (мудрість, розумність), інші – етичними (щедрість, розсудливість). Мислительні чесноти виникають і розвиваються, на його думку, завдяки навчанню. Навчання придатне для морального вдосконалення лише тих, хто здатний сприймати все відповідно. Правильне виховання можливе в суспільстві, в якому існують добрі закони. На відміну від Сократа Арістотель не зводив моральність до знань, проте його етика теж раціоналістична, оскільки критерієм моралі він вважав поєднану зі здоровим глуздом практичність. Ідеалом морального життя він вважав життя мудреця, тому що споглядання істини є найприємнішим з усіх узгоджених з доброчесністю видів діяльності. Споглядальна діяльність самоцінна, завдяки їй досягається блаженство. Проте тільки життя богів справді блаженне, людське життя може бути блаженним настільки, наскільки в ньому присутня споглядальна діяльність [2; 10, с. 37-42].

Давньогрецький філософ Епікур, дотримуючись атомістичної концепції, створив філософську систему, в якій виклад онтологічних і гносеологічних проблем підпорядкований науці про мораль. Він вважав, що філософія має практичне значення: "пусті слова того філософа, – писав Епікур, – якими не лікується ніяке страждання людини. Як від медицини немає ніякої користі, якщо вона не проганяє хвороб із тіла, так і від філософії, якщо вона не виганяє хвороби з душі". Вивчення філософії, на його погляд, потрібне не для споглядання (як доводив Арістотель), не для того, щоб навчатися вмирати (як розумів роль філософії Платон), а для того, щоб навчитися жити. Центральною ідеєю етики Епікура є обґрунтування самоцінності індивіда, справжнє щастя якого полягає в його незалежності, внутрішньому спокої, безтурботності, атараксії. Саме філософсько-пізнавальна діяльність потрібна для досягнення внутрішнього спокою, незворушності, щастя так само, як і правильне розуміння втіх. На його думку, юнаку і старцю слід займатися філософією: юнаку вона допоможе, старіючи, бути молодим завдяки спогадам про минуле; старцю – бути одночасно і молодим, і старим, оскільки страху перед майбутнім немає [3; 10, с. 132-135].

Дотримуючись доктрини стоїків, давньоримський філософ Сенека вважав, що все складається з матерії і Бога. В людині, як і у всесвіті, є матерія (тіло) й душа, причетна до Бога: "Хвали в людині те, що не можна ні відняти, ні дати, що належить самій людині. Ти запитаєш, що це? Душа, а в ній – досконалий розум". Душа скеровує моральнісний розвиток людини, веде її до доброчесності, до блага, до щастя. Виходячи з того, що в основі природи лежить Логос – розум, розлитий у всьому суцюзі, який забезпечує бездушним предметам "стійкий стан", рослинам – "проростання", тваринам – "саморух", а в людях і богах виступає як розум у власному смислі, Сенека ставить людину, як істоту розумну, в один розряд з богами – таким чином виникає "спільнота богів і людей", обитель якої – весь всесвіт. У ній всі рівні, адже всім дісталася душа – частинка божества. Мета людини – через удосконалення своєї природи прийти до доброчесності, стати "людиною добра", а потім і мудрецем. Тільки мудрець зможе втілити ідеальну норму поведінки. Совість, усвідомлення моральнісної норми відрізняє людину моральнісну, філософа, від натовпу: "Я навчу тебе, як дізнатися, що ти ще не став мудрим. Мудрець повний радості, веселий і непохитний, безтурботний, він живе нарівні з богами... Але якщо ти прагнеш звідусіль отримувати лише задоволення, тоді знай, що тобі так само далеко до мудрості, як до радості" [5].

Недосконалість людини долається заняттями філософією, що уподібнюється лікуванню, зціленню від пороків: "Ліки для душі винайдені древніми, але наша справа відшукати, як їх застосовувати і коли". Той, хто шукає істину, повинен спиратися на досвід "людей обізнаних, тих, що дослідили шлях, який попереду в нас". Люди ці – філософи, чие вчення здатне дати знання істинного блага: "Адже людина – розумна істота; отже для неї вище благо – виконувати те, заради чого вона народжена". Кожен свій крок, кожен вчинок Сенека так чи інакше прагне осмислити, співвіднести з обраним ідеалом, з моральною нормою, він ні на мить не втрачає почуття внутрішньої відповідальності за вчинене. Він говорить: "Прочитай мої книжки, побач у них пошук істини, якої я не знаю, але шукаю наполегливо" [5].

Відомий нам автор "Порівняльних біографій" грецьких і римських державних діячів Плутарх, який вірно служив своєму місту на громадських засадах, збирав у своєму будинку молодь, а навчаючи власних синів, створив свого роду "приватну академію", у якій відіграв роль наставника і лектора. Завдяки цій своєрідній філії афінської платонівської Академії беотійська Херонея стала одним з центрів платонізму в I ст. н. е. Питання літератури цікавили Плутарха головним чином у зв'язку з моральними і педагогічними проблемами. Філософія ж для Плутарха була не систематичною дисципліною, а засобом самоосвіти універсально розвиненої людини. Плутарх користувався вченням скептиків про недостатність знання, а в питаннях прикладної моралі запозичив багато чого в стоїків, усуваючи радикальні моменти їхнього вчення, дещо навіть і в епікурейців. Вищою етичною цінністю для Плутарха є "благодущність", щиросердечний спокій, досягти якого можна лише добрими справами, дружнім ставленням до людей ("філантропія"), суворим виконанням обов'язків щодо оточуючих. В етиці Плутарх слідував за Арістотелем, хоча виходив з характерного платонічного розуміння мети життя як "уподібнення богам", що досягається

через вправи в доброчесності. Стрижнем етичних поглядів були поняття освіченості і "філантропії" – центральні також і для біографічного циклу, що доповнює теоретичні трактати з етики. Основоположним в контексті нашого дослідження є твердження Плутарха "освіта – єдине, що божественне і безсмертне в нас" [8].

Висновки. Із викладеного вище стає зрозуміло, що античну філософію не можна назвати послідовною чи одновимірною. Вона виступає як єдність протилежних поглядів, філософських теорій, напрямів, співіснуючих не лише як логічне продовження, а й як заперечення одне одного. Проте, ознайомлення з історією розвитку філософії і педагогіки дає підстави стверджувати, що всі знамениті педагоги водночас були філософами і, навпаки, – кожен видатний філософ, як правило, в основу своєї філософської системи ставив питання етики й моралі, як головного змісту теорії освіти й виховання. Філософи античності залишили нам невмирущу істину: "...часи змінюються, і ми змінюємося з ними". Життя було швидкоплинним в кожную епоху, його ріка стрімко оновлювалася новими потоками знань, які ставили людину перед необхідністю постійного їх освоєння і практичного застосування. Згадані вище давні філософи, по-перше, самі постійно навчалися і вдосконалювалися, підтверджуючи ідею неперервної освіти особистим прикладом, по-друге, їхніми учнями і послідовниками були не лише діти й молодь, а й дорослі, зацікавлені в розвитку та вдосконаленні своїх фізичних і духовних якостей. По-третє, їхні погляди та умовиводи лягли в основу вчень європейських філософів усіх наступних поколінь. Зокрема, від сентенцій Геракліта відштовхувалися Гегель і Ніцше, на поглядах Сократа і Платона вибудовували свою філософію Кант і Шопенгауер, трактати Арістотеля вплинули на світогляд Фейєрбаха і Хайдеггера, під впливом філософської спадщини Платона формувалися погляди Фіхте. У контексті нашого наукового пошуку перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі філософсько-педагогічних аспектів неперервної освіти у творах згаданих вище німецьких філософів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров В.Т. Державні механізми управління якістю неперервної освіти в Україні : монографія / В.Т. Александров. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – 366 с.
2. Етика Арістотеля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 10.06.2016 <<http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/etika/part2/018.htm>>
3. Етика Епікура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2.07.2016 <<http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/etika/part2/033.htm>>
4. Етика Платона [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 22.05.2016 <<http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/etika/part2/038.htm>>
5. Луцій Анней Сенека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 09.06.2016 <<http://yourstup.ru/lutsij-annej-seneka-lucius-annaeus-seneca>>.
6. Людина – міра всіх речей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 11.05.2016 <<http://www.lektsiopedia.org/lek3-61167.html>>
7. Педагогічні погляди Демокріта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 03.05.2016 <http://allref.com.ua/uk/skachaty/Pedagogichni_poglyadi_Demokrita>
8. Плутарх. Біографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 04.07.2016 <<http://www.ukrcenter.com/Література/19035/>>
9. Сократ. Філософські погляди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 07.07.2016 <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Сократ>>
10. Торфул М.Г. Сучасний словник з етики : словник / М.Г. Торфул. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.